

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ  
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА**

**на тему: ВПЛИВ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН НА  
КОНФЛІКТНІСТЬ ПІДЛІТКІВ**

Виконала: студентка II курсу, групи 8. 0531-1д/н  
спеціальності 053 психологія

Бончева Дар'я Віталіївна

Керівник: к.психол.н. доцент кафедри  
психології Мосол Н.О.

Рецензент: к.психол.н., доцент кафедри  
психології Залановська Л.І.

Запоріжжя

2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра психології

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 053 Психологія

Освітня програма Психологія

**ЗАТВЕРДЖУЮ**

Завідувач кафедри \_\_\_\_\_

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« \_\_\_\_ » \_\_\_\_\_ 2022 р.

**ЗАВДАННЯ**

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Бончева

Дар`я

Віталіївна

Тема роботи Вплив дитячо-батьківських відносин на конфліктність підлітків

керівник роботи Мосол Н.О., к.психол.н., доцент кафедри психології

затвержені наказом ЗНУ від «20» 07 2022 року № 884-с

2. Строк подання студентом роботи \_\_\_\_\_

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: проаналізувати наукову літературу з впливу дитячо-батьківських відносин на конфліктність підлітків; проаналізувати наукову літературу на тему системи сімейних цінностей, потреб батьків і підлітків; проаналізувати ролі цінностей у виборі стратегій поведінки членів сім'ї у ситуаціях підлітково-батьківського конфлікту; послідити методи та діагностики та корекції дитячо-батьківських стосунків та методики вирішення конфліктів між батьками і підлітками.

5. Перелік графічного матеріалу: 2 таблиці

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання прийняв
Вступ	Мосол Н.О., доцент		
Розділ 1	Мосол Н.О., доцент		
Розділ 2	Мосол Н.О., доцент		
Розділ 3	Мосол Н.О., доцент		
Висновки	Мосол Н.О., доцент		

7. Дата видачі завдання \_\_\_\_\_

### КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2022 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2022 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-червень 2022 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень-серпень 2022 р.	Виконано
5	Написання висновків	вересень 2022 р.	Виконано
6	Передзахист	листопад 2022 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2022 р.	Виконано

Студент \_\_\_\_\_ Д.В. Бончева

Керівник роботи \_\_\_\_\_ Н.О. Мосол

**Нормоконтроль пройдено**

**Нормоконтролер** \_\_\_\_\_ О. М. Грединарова

## РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 54 сторінок, 2 таблиць, 27 джерел.

Об'єкт дослідження: дитячо-батьківські стосунки.

Предмет дослідження: потреби і цінності підлітків і їх батьків у дитячо-батьківських конфліктах.

Метою роботи є дослідження впливу дитячо-батьківських відносин на конфліктність підлітків.

Гіпотеза дослідження: стало розузгодження потреб і цінностей підлітків і їх батьків провокують деструктивні форми поведінки підлітків:

- підлітки демонструють орієнтацію на способи вирішення конфліктів, комплементарні до способів поведінки батьків;
- ступінь задоволеності власних потреб та цінностей визначають стратегії вирішення конфлікту (від боротьби та втечі до співпраці).

Методи та організація дослідження: для визначення особливостей способів вирішення конфліктів у підлітків і їх батьків використано теоретичний аналіз та узагальнення наукових джерел

Наукова новизна полягає у розробці практичних рекомендацій для батьків і підлітків для узгодження конфліктів і профілактики цих конфліктів.

ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИ ВІДНОСИНИ, ПІДЛІТКИ, СІМ'Я,  
КОНФЛІКТ, ЦІННОСТІ.

## SUMMARY

Boncheva D.V. The influence of child-parent relationships on the conflict of adolescents.

The qualifying work consists of Introduction, 2 Chapters, Conclusion, References ( items, 3 of foreign origin). The qualifying work volume is 57 pages long, 48 of them – main text. There are 2 tables.

The influence of parent-child relationships on the conflict of adolescents remains insufficiently investigated. In particular, there are no studies aimed at determining the influence of parent-child relationships on the conflict of adolescents, which led to the choice of the research topic "The influence of child-parent relationships on the conflict of adolescents" .

Research object: child-parent relationship.

Subject of research: the needs and values of adolescents and their parents in child-parent conflicts.

The aim of the work is to study the influence of child-parent relationships on the conflict of adolescents.

The specification of the goal was the implementation of the following tasks:

1. Analyze the scientific literature on the influence of child-parent relations on the conflict of adolescents.
2. Analyze the scientific literature on the system of family values, the needs of parents and adolescents.
3. Analyze the role of values in choosing strategies for the behavior of family members in situations of adolescent-parental conflict.
4. To investigate the methods and diagnostics and correction of child-parent relations and methods of resolving conflicts between parents and adolescents.
5. Give practical recommendations to adolescents and parents to resolve conflicts between them and come to a harmonious relationship between them.

Research hypotheses: The coordination of the needs and values of adolescents and their parents provoke destructive behaviors of adolescents:

- adolescents demonstrate a focus on ways to resolve conflicts that are complementary to the behaviors of parents;
- the degree of satisfaction of one's own needs and values is determined by conflict resolution strategies (from struggle and flight to cooperation).

Chapter 1 “ Theoretical analysis of the problems of coordinating the needs and values of adolescents and their parents as a factor in resolving children's parental conflicts” a theoretical analysis of this topic was carried out, in this section conflicts, conflict behavior of adolescents and their relationships with parents are considered. The values of adolescents and parents are considered.

Charter 2 “Applied aspects of diagnosis and correction of the relationship between parents and children” in this section, a diagnosis of parental child relations is carried out, methods and techniques for resolving conflicts between adolescents and parents are considered. And also describes practical recommendations for harmonizing parents with adolescents, gives recommendations to adolescents and parents.

Key words: child-parent relationships, adolescents, parents, conflicts, values.

## ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ УЗГОДЖЕННЯ ПОТРЕБ І ЦІННОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ І ЇХ БАТЬКІВ ЯК ЧИННИК ВИРІШЕННЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСТКИХ КОНФЛІКТІВ.....	10
1.1. Конфлікти і особливості дитячо-батьківських відносин у підлітковому віці.....	10
1.2. Система сімейних потреб і цінностей у підлітковому віці.....	18
1.3. Ролі цінностей у виборі стратегій поведінки членів сім'ї у ситуаціях підлітково-батьківського конфлікту.....	23
РОЗДІЛ II. ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДІАГНОСТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ БАТЬКАМИ ТА ДІТЬМИ.....	35
2.1. Діагностика дитячо-батьківських відносин.....	35
2.2. Методи та методики вирішення конфліктів між батьками і підлітками.....	38
2.3. Психологічні рекомендації щодо гармонізації стосунків в сім'ї.....	46
ВИСНОВКИ.....	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52

## ВСТУП

Актуальність дослідження. Конфлікт між поколіннями «батьків» і «дітей», його причини і наслідки, можливість його трансформації у бік конструктивності та розвитку відносин між поколіннями – одна з центральних проблем сучасної психології. Причин деструктивності міжпоколінного конфлікту, на думку дослідників, чимало: неузгодженість ціннісних орієнтацій представників різних вікових категорій.

Сім'я є основною сферою соціалізації особистості, у межах якої відбувається відпрацювання способів взаємодії з оточенням (В.М. Дружинін, І.С. Кон, О.П. Макушина, Е. Ейдемільера). На позначення різних аспектів дитячо-батьківської взаємодії використовуються поняття «батьківське ставлення»(А.Я. Варга, В.В. Століна), «батьківська позиція»( І.Є. Валітова, В.М. Дружинін), «стиль виховання»( В.С. Мухіна). З. Фрейд, Е. Фромм, Дж. Боулбі, Д. Віннікот, К. Роджерс та інші вважають що зміст батьківської позиції виявляє такі тенденції: суперечливість, подвійність, неоднозначність, внутрішню конфліктність. У роботах Т.В. Архіреєвої, Ю. В.Баскіна, Е. Т. Соколова, І. Г. Чеснова вказується, що провокатором дитячо-батьківського конфлікту стають неправильне батьківське ставлення до дитини.

В.Брожик, М.Рокіч, А.О. Ручка, цінності розглядають через їх зв'язок з такими поняттями, як думка, уявлення чи переконання. С. Шварц и У. Білски і пояснюють цінності як поняття чи переконання, що стосуються бажаності кінцевих цілей чи поведінки людини. Д.М.Узнадзе, Е.Шпрангер, В.О.Ядов, цінності ототожнюють з поняттям ціннісні орієнтації і розглядаються як різновид соціальних установок чи інтересів. Поняття цінність зближується з поняттями потреба, мотив у роботах Б.С.Братусь, Ф.Є.Васильюка, Ю.М.Зінченко, Ю.М.Жукова, А.Маслоу, Ю.А.Шерковін. На думку Д.О.Леонтєєва. О.Т. Москаленко і В.Ф. Сержантова, система цінностей,

виявляє себе в ролі регулятора зовнішньої поведінки індивіда і його взаємних суспільних зв'язків, через специфічну ціннісну систему ціннісних орієнтацій, яка втілює соціально-регуляторну функцію.

До аналізу різних форм конфлікту зверталися представники практично всіх наукових шкіл і течій західної психології (К. Левін, К. Лоренц, Н. Міллер, З. Фрейд, К. Хорні та ін.) У вітчизняній психології проблемою конфліктів займалися Н.В. Грішина, Т.В. Драгунова, О.Р. Лурія, Л.А. Петровська, Д.І. Фельдштейн та ін.

Значний внесок у дослідження проблеми конфліктних форм поведінки був зроблений А.Я. Анцуповим, А.Т.Ішмуратовим, Г.В.Ложкіним, Н.І.Пов'якель, М.В. Примушом, А.І.Шипіловим. Класифікації конфліктів представлені у роботах С.К. Делікатного, Ж.Ю.Половнікової базуються на класифікації акцентуацій характеру. Василюк Ф. Е. Первишева Є. В. Петровська Л. А. вважають що конфлікт як невід'ємний елемент сім'ї виконує дві функції: позитивну (конструктивну) і негативну (деструктивну). С.К. Делікатний, Ж.Ю.Половнікова виділяють типи конфліктної поведінки, Дж. Г. Скотт за ступенем ефективності вирішення конфлікту.

Однак, недостатньо дослідженим залишається вплив батьківсько-дитячих відносин на конфліктність підлітків. Зокрема відсутні дослідження, спрямовані на визначення впливу батьківсько-дитячих відносин на конфліктність підлітків, що зумовило вибір теми дослідження «Вплив дитячо-батьківських відносин на конфліктність підлітків» .

Об'єкт дослідження: дитячо-батьківські стосунки.

Предмет дослідження: потреби і цінності підлітків і їх батьків у дитячо-батьківських конфліктах.

Метою роботи є дослідження впливу дитячо-батьківських відносин на конфліктність підлітків.

Конкретизацією мети стала реалізація таких завдань:

1. Проаналізувати наукову літературу з впливу дитячо-батьківських відносин на конфліктність підлітків.

2. Проаналізувати наукову літературу на тему системи сімейних цінностей, потреб батьків і підлітків.

3. Проаналізувати ролі цінностей у виборі стратегій поведінки членів сім'ї у ситуаціях підлітково-батьківського конфлікту.

4. Дослідити методи та діагностики та корекції дитячо-батьківських стосунків та методики вирішення конфліктів між батьками і підлітками.

5. Дати практичні рекомендації підліткам і батькам для вирішення конфліктів між ними і прийти до гармонійних стосунків між ними.

Гіпотези дослідження: Розузгодження потреб і цінностей підлітків і їх батьків провокують деструктивні форми поведінки підлітків:

- підлітки демонструють орієнтацію на способи вирішення конфліктів, комплементарні до способів поведінки батьків;
- ступінь задоволеності власних потреб та цінностей визначають стратегії вирішення конфлікту (від боротьби та втечі до співпраці).

Методологічні та теоретичні основи дослідження склали положення про дитячо-батьківські взаємодію у підлітковому віці (А.Я. Варга, І.Є. Валітова, В.М. Дружинін, Е. Ейдемільер, І.С. Кон, О.П. Макушина, В.В. Столін); положення про потреби та цінності (К.О.Абульханова-Славська, О.Г.Асмолов, М.Й.Боришевський, Б.С.Братусь, А.В. Брушлинський, Ф.Е. Василюк, В.П.Зінченко, Д.О. Леонтьєв, О.В.Сірий, М.С.Ясницький та інші); положення про ціннісну регуляцію (М.Й. Боришевський, З.С. Карпенко О.Л. Музыка, О. М. Савиченко), положення про стратегії поведінки членів сім'ї у конфлікті (А.Я. Варга, Н. Грішина, В.А. Петровський, Л.А. Петровська, В.І. Слободчиков, Е.О. Смирнова, Е. Берн), про дитячо-батьківські конфлікти (Л.І. Божович, Т. В. Драгунова, Л. Йорк, К. Мэксим, М. Раттер, В. Сатир, Д. Фельдштейн); положення про ефективність проєктивних методів у

дослідженні способів міжособистісної взаємодії (О.П. Макушина, С.Розенцвейг, Е.Т. Соколова, Г.Т. Хоментаскас).

Методи та організація дослідження: для визначення особливостей способів вирішення конфліктів у підлітків і їх батьків використано теоретичний аналіз та узагальнення наукових джерел.

Наукова новизна полягає у розробці практичних рекомендацій для батьків і підлітків для узгодження конфліктів і профілактики цих конфліктів

**РОЗДІЛ І.**

**ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ УЗГОДЖЕННЯ ПОТРЕБ І ЦІННОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ І ЇХ БАТЬКІВ ЯК ЧИННИК ВИРІШЕННЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСТКИХ КОНФЛІКТІВ**

**1.1. Конфлікти та особливості дитячо-батьківських стосунків у підлітковому віці.**

Розглянемо поняття **конфлікт** — протидіюче змагання сторін з різноспрямованими інтересами. Конфлікти виникають в результаті зіткнення суперечливих тенденцій в діяльності окремих людей, груп, соціальних структур і виявляються у формі конфронтації ідей, боротьби за отримання різних вигод. Відносини між батьками і дітьми багато в чому визначаються стилем виховання, який вибирають дорослі, щоб впливати на своїх нащадків. Вибір цей зумовлюється особистим досвідом батьків, їх знайомством з педагогічними доктринами і просто власним розумінням. Проте який би стиль виховання не обрали б батьки в спілкуванні зі своїми дітьми, рано чи пізно він прийде в суперечність з потребами, установками і запитами дитини. Звідси висновок — зіткнення і конфлікти представників старшого і молодшого поколінь в сім'ї майже так само неминучі, як і у відносинах між подружжям.

Як би там не було, які б конфлікти не виникали між батьками і підлітками, останні частіше всього в психологічному плані залишаються дуже залежними від батьків. Мало хто з них, навіть в конфліктних сім'ях, хотів би повністю розлучитися зі своїми «предками» і почати самостійне життя, порвавши з ними повністю і остаточно. Відстоювання самостійності торкається в першу чергу сфери поведінки — підліток бореться за право

робити те і тоді, коли вирішив сам. Але в емоційному відношенні підліток залишається залежним від батьків, потребує їх любові.

Конфлікт визначається як зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок суб'єктів взаємодії. Л.А. Петровська [1] виділила наступні категоріальні підстави аналізу конфлікту: структура, динаміка, функції, типологія. Структура конфлікту характеризується конфліктною ситуацією (учасники і об'єкт конфлікту) і інцидентом (відкрите зіткнення учасників конфлікту). У динаміці конфлікту виділяються етапи: виникнення об'єктивної передконфліктної ситуації; усвідомлення цієї ситуації як конфліктної; інцидент; дозвіл (завершення конфлікту); післяконфліктна ситуація [2]. Можна говорити про позитивну (конструктивну) і негативну (деструктивну) функції конфлікту. Конструктивна функція полягає в об'єктивірованню джерела розбіжностей і протиріч та створенні умов для усунення конфлікту, в профілактиці стагнації відносин, стимулювання розвитку відносин та їх оптимізації [3].

Перехід до конфліктної поведінки - це дії, спрямовані на досягнення своїх цілей, і блокування досягнення протилежною стороною її прагнень і намірів. Істотно, що і дії опонента також повинні усвідомлюватися ним як конфліктні[4].

Таким чином, ми можемо говорити про те що відсутність реалізації сімейних цінностей у дитячо-батьківських стосунках, породжує умови дефіциту бажаного (потреби), шлях задоволення яких вибудовується внутрішньою мотивацією, а мотив виконує роль концентрації вольового зусилля для діяльності у напрямку вибору стратегій у взаємодій учасників конфлікту. Конфлікт є певною кризою у незадоволенні власних потреб, вирішення якого буде нести конструктивний або деструктивний характер та впливати на образ підлітка чи батька у свідомості суб'єктів конфлікту. Ціннісна регуляція, яка складається з ситуаційно-ціннісного(вимоги ситуації, соціальні норми, очікування) та суб'єктивно-ціннісного(внутрішні ціннісні

критерії) компоненту забезпечує вибір способів взаємодії у конфлікті. Попередній досвід вирішення конфлікту визначає спрямованість особистості на мотивація досягнення успіху (у разі ефективної стратегії досягнення задоволення власних потреб), або мотивацію уникнення невдачі (як наслідок попередньої невдачі у задоволенні власних потреб через неповагу до них інших учасників конфлікту). Так формуються чіткі координати стосунку між підлітком і його батьками по яким вони рухаються під час спроб узгодити власні потреби та цінності.

Ціннісно-мотиваційні чинники розвитку здібностей відображають структуру мотивації досягнення залежно від ціннісної спрямованості особистості. Так, динаміка потреб, типу активності та самооцінки учасників конфлікту відображає рівневу організацію ціннісної регуляції. Аналіз результатів досліджень Н.Ф. Портницької дає нам підстави вважати потреби у схваленні та визнанні основними на рівні соціальної регуляції; А.В. Родіонова, В.Й. Степанського – потреби в операціональному досвіді на рівні процесуальної регуляції; Н.А.Логінової, О.К. Осницького – потреби в особистісному зростанні на рівні суб'єктної регуляції. Зростання ролі суб'єктної активності відображає й динаміка інструментальної активності та пов'язаних з нею процесів – від зовнішньої регуляції діяльності з окремими елементами внутрішнього регулювання – до саморегуляції, що базується на особистісних цінностях.

Сім'я є основною сферою соціалізації особистості, в рамках якої відбувається відпрацювання способів взаємодії з оточенням (В.М. Дружинін, І.С. Кон, О.П. Макушина, Е. Ейдемільера). На позначення різних аспектів дитячо-батьківської взаємодії використовуються поняття «батьківське ставлення», «батьківська позиція», «стиль виховання». Поняття «батьківське ставлення» має найбільш загальний характер і вказує на взаємний зв'язок і взаємозалежність батька і дитини. Батьківське ставлення включає суб'єктивно-оцінне, свідомо вибіркове уявлення про дитину, яке визначає особливості

батьківського сприйняття, спосіб спілкування з дитиною, характер прийомів дії на неї. На думку А.Я. Варги, В.В. Століна, батьківське ставлення - це система різноманітних почуттів до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються в спілкуванні з нею, особливостей сприйняття і розуміння дитини, її вчинків. На відміну від малоусвідомлюваної батьківської установки, батьківська позиція зв'язується зі свідомо прийнятими, виробленими поглядами, намірами [5]. В структурі батьківського відношення І.Є. Валітова виділяє емоційний, когнітивний і поведінковий компоненти [6].

В основі більшості західних теорій та підходів вікова динаміка дитячо-батьківських відносин зводиться в руслі від вираженої залежності дитини до емоційної самодостатності і рівноправним відносинам всіх учасників взаємодії (психоаналітичний напрям, теорія прихильності, біхевіоризм, теорія соціального навчання, гуманістичний підхід). Вивчення змісту батьківської позиції виявляє такі тенденції: суперечливість, подвійність, неоднозначність, внутрішню конфліктність (З. Фрейд, Е. Фромм, Дж. Боулбі, Д. Віннікот, К. Роджерс та інші). З одного боку, головною характеристикою, В. Сатир, батьківського ставлення є любов, яка визначає довіру до дитини, радість і задоволення від спілкування з ним, безумовне прийняття, цілісне ставлення до нього. З іншого боку, батьківське ставлення характеризується вимогливістю і контролем, необхідністю прищеплення суспільних норм поведінки, виховання соціальних навичок [7]. Незважаючи на різницю в термінології, ця подвійність (задоволення і реальність, любов і контроль, безумовність і умовність і т.д.) простежується в більшості описів батьківських відносин [3; 5]. Сучасні дослідження за кордоном досі спираються на базову типологію батьківських відносин, засновану на двох чинниках - емоційному (любов / ненависть) і поведінковому (автономія / контроль), яка була запропонована Е.С. Шафер, Р.А. Белл (1969) .

В поведінково-орієнтованих теоріях внутрісімейні конфлікти розглядаються як функція низької норми позитивного взаємопідкріплення, а

терапевтичні зусилля спрямовуються на зменшення негативності в комунікаціях між членами сім'ї. Традиційний психоаналітичний підхід зосереджує увагу на ранньому негативному життєвому досвіді, ускладнює як горизонтальні, так і вертикальні внутрісімейні взаємини і проявляється в витіснених і несвідомих переживаннях. Гуманістично-орієнтована психотерапія родини на перше місце ставить конгруентне, взаємоприймаючу і емпатичну міжособистісну взаємодію як позитив внутрішньосімейних взаємин на відміну від маніпулятивності, директивності, фальшивості самопред'явлення в таких взаєминах. У сучасній психології прийнято вважати, що важливо не стільки вміти запобігати конфліктам, скільки ефективно їх вирішувати. Уникнення конфлікту не знімає проблеми суперечностей в сім'ї, а тільки посилює її, зберігаючи позбавлення значущих потреб членів сім'ї. О.О. Карабанова зазначає що, конфлікт може бути конструктивним і деструктивним, підвищувати ступінь згуртованості, ціннісного значення єдності та ефективності функціонування сім'ї або, навпаки, посилювати її дисфункціональність [8].

Е. Фромм, розглядаючи як фундаментальну основу розвитку дитини, провів якісну відмінність між особливостями материнського і батьківського ставлення до дитини. Ця відмінність найбільш яскраво простежується за такими лініями:

- 1) умовність – безумовність;
- 2) контрольованість – неконтрольованість.

Аналогічне протиставлення умовною і безумовної любові розглядається і в гуманістичної психології. К. Роджерс підкреслює, що саме безумовна позитивна увага батьків до дитини, безвідносно до здійснюваних їм вчинків, забезпечує повноцінний розвиток особистості дитини [9].

У теорії прив'язаності Д. Боулбі і М. Ейнсворт прихильність дитини до матері характеризується двома протилежними тенденціями: прагненням до ризику, активного пізнання світу, яке відводить дитину від матері, і

прагненням до захисту і безпеки, яке повертає його до неї, і чим надійніше прихильність, тим вище ініціативність дитини. З одного боку, дитина усвідомлює себе через ставлення до нього близького дорослого, і це ставлення стає його внутрішнім самовідчуттям, крізь яке він сприймає навколишній світ. З іншого - ставлення дитини до себе і його уявлення про себе визначають його ставлення до близьких дорослих (насамперед, до матері). Це положення видається надзвичайно важливим для розуміння специфіки взаємовідносин між дитиною та її батьками [8].

Клінічними психологами була запропонована динамічна двухфакторна модель батьківського ставлення, заснована на двох чинниках - емоційному (любов - ненависть) і поведінковому (автономія - контроль) [10]. Конкретна батьківська позиція визначається вираженістю кожного з компонентів і їхнім взаємозв'язком. Тут можна відзначити, що більшість сучасних досліджень за кордоном спираються на типологію батьківського ставлення, запропоновану Д. Бомрінд , який виділив і описав три основні стилі батьківського ставлення: авторитетний, авторитарний і попустітельській.

Діалогічний підхід до міжособистісних відносин, який розроблений в філософії (М.М. Бахтін, М. Бубер, С.Л. Рубінштейн та інші) і розвивається у вітчизняній психології (В.А. Петровський, В.І. Слободчиков, Е.О. Смирнова та інші), припускає що батьківське відношення включає такі протилежні характеристики, як стійкість і динамічність; фіксацію на актуальне, сьогохвилинний стан дитини і прогностичність (спрямованість у майбутнє); безумовне прийняття і об'єктивну оцінку дитини. Можна припустити, що дані амбівалентні характеристики відображають реальну, об'єктивну подвійність батьківської позиції. Оскільки предметне (часткове) і особистісне (цілісне) джерела утворюють два полюси, між якими існують конкретні відносини, їх можна розглядати як структурні складові батьківського ставлення. Своєрідність і внутрішня конфліктність батьківського відношення полягають в максимальній виразності і напруженості обох полюсів.

Таблиця 1.1.

**Структурні складові батьківського відношення у контексті  
діалогічного підходу**

<b>Особистісний компонент</b>	<b>Предметний компонент</b>
<p>проявляється в особливій чутливості до станів і переживань дитини, безумовної любові до нього, визнання і орієнтації на його індивідуальність, вираженою емоційно-афективного зв'язку з ним</p>	<p>Виражається в орієнтації на формування певних якостей, рис особистості, у вимогливості, в конкретних очікуваннях і оцінній позиції по відношенню до дитини</p>

Конкретні варіанти відносин можуть визначатися відносною вираженістю і змістовним наповненням предметного і особистісного початків.

Аналізуючи вплив сім'ї на розвиток дитини Є.Г. Ейдемиллер і В.В. Юстицькіс акцентують увагу на емоційному компоненті сімейних стосунків і виокремлюють два найпоширеніші види порушень емоційного відношення батьків до підлітка: "нерозвиненість батьківських почуттів" і "викривлення установок батьків стосовно підлітка залежно від статі".

Як вважають Т. В. Архіреєва, Ю. В. Баскіна, А. Я. Варга, Е. Т. Соколова, І. Г.Чеснова, провокатором дитячо-батьківського конфлікту, стають три основних типи неправильного батьківського ставлення до дитини, які, втім, поєднуються один з одним.

*Домінантне відношення* характеризується суворим, значним контролем. Найчастіше обидва батьки надмірно карають і надмірно критикують дитину. Діти реагують обуренням і тривалою боротьбою з батьками. Однак не завжди доміантне ставлення батьків призводить до батьківсько-підліткових конфліктів. Це залежить від того, чи відчуває підліток доміантність, яка була

проявлена, як виправдовуватися і / або чи приймає він (вона) або відкидає батьківський авторитет. Догматична поведінка може бути прийнятною для дитини, якщо принципи здаються йому розсудливими, добре обґрунтованими і мають мету.

*Знехтуюче відношення* описується як наявність однієї або двох специфічних рис:

а) індиферентності (байдужості) з боку одного або обох батьків по відношенню до своєї дитини;

б) суворої, негнучкої поведінки батьків по відношенню до дитини. Кінцевим результатом є втрата домашньої атмосфери і неминуча ломка батьківсько-дитячих відносин і відсутність сімейної згуртованості.

*Симбіотичний тип* батьківського відносини характеризується прагненням батька (або обох батьків) встановити з дитиною тісний, напружений емоційний контакт, брати участь у всіх, навіть незначних, подіях в його житті. При цьому дитина може перетворюватися в позбавлення своєї індивідуальності засобів і знаряддя задоволення егоцентричних потреб матері і / або батька. Симбіотичний тип батьківських відносин стає несприятливим для взаємин батьків і дітей тоді, коли при цьому фруструється якась важлива для розвитку особистості дитини потреба (наприклад, в самостійності і прояві ініціативи).

Однак, як зазначає В.С. Мухіна, реальні сімейні стосунки в абсолютній більшості ситуацій передбачають різноманітні поєднання стилів та способів взаємодії, що унеможлиблює їх віднесення до одного з видів [3, с.108]. Підтримуючи думку В.М. Дружиніна, ми вважаємо, що оптимальна батьківська позиція повинна відповідати трьом головним вимогам: адекватності, гнучкості і прогностичності. Адекватність батьківської позиції ґрунтується на реальній точній оцінці особливостей дитини, на умінні побачити зрозуміти і поважати її індивідуальність [11]. Гнучкість розглядається як готовність і здатність змінити стиль спілкування, способи

впливу на дитину у міру її дорослішання і у зв'язку з різними змінами умов життя сім'ї. Прогностичність позиції виражається в її орієнтації на "зону найближчого розвитку" дитини; це випереджаюча ініціатива дорослого, спрямована на зміну загального підходу до дитини з урахуванням перспектив її розвитку [5].

Тип і співвідношення структурних компонентів батьківського ставлення визначається не лише індивідуальними особливостями батьків, але і віком дитини (О.А. Карабанова, І.С. Кон, Г.Г. Філіппова).

## **1.2. Система сімейних потреб і цінностей у підлітковому віці**

У роботах В.М. Дружиніна, І.С. Кона відзначено, що стосунки з дорослими членами сім'ї є важливим фактором соціальної орієнтації підлітка в оточуючій дійсності, бо саме тут закладаються основи оцінки дитиною різноманітних життєвих ситуацій [5; 12]. На формування особистості і розвиток самосвідомості у підлітковому віці, за В.С. Мухіною, Д.І. Фельдштейном, найсильніший вплив здійснює батьківське ставлення, яке найповніше відповідає потребам підлітків у психосоціальному і емоційному розвитку і набуває вирішального значення для становлення і закріплення образу "Я" [3; 13]. В залежності від сприймання і розуміння батьками потреб, інтересів, емоційних станів і переживань підлітка, їх взаємодії з дитиною, відбувається формування підлітком позитивного чи негативного образу "Я", прийняття чи неприйняття своєї особистості.

У психологічних дослідженнях для аналізу батьківського ставлення використовуються два критерії: ступінь емоційної близькості, теплоти батьків до дитини (любов, прийняття, тепло, холодність) і ступінь контролю за її поведінкою (висока - з великою кількістю обмежень, заборон; низька - з мінімальними заборонними тенденціями) [14]. У кожній сім'ї об'єктивно складається конкретна, не завжди усвідомлена система виховання. О.О.

Кроник, К.А. Кроник виділяють 4 типи сімейних взаємин, що є і передумовою і результатом їх виникнення: диктат, опіка, "невтручання" і співпраця [15]. Диктат у сім'ї проявляється у систематичному пригніченні, придушенні батьками ініціативи і почуття власної гідності у підлітків, виховує грубість і навіть ненависть до батьків [2]. Опіка в сім'ї - це система стосунків, при яких батьки, блокують процес серйозної підготовки дітей до зіткнення з реальністю [16]. Існування «пасивних» дорослих відокремлено від дітей може породжуватися тактикою "невтручання" [11]. Співпраця характеризується спільними цілями і завданнями спільної діяльності, її організацією і високими моральними цінностями.

Стиль сімейного виховання, прийняття в сім'ї цінності є факторами формування самооцінки дитини. Н.Ю. Синягіна, вслід за К. Левіном, виокремлює 3 стилі сімейного виховання: демократичний, авторитарний, потурання [24]. Як зазначає Л.Б. Шнейдер, спираючись на роботи Д. Кенделам і Г. Лессера, діти з демократичних сімей краще підготовлені до ролі майбутнього сім'янина, структура їх життєвих цілей має більшу соціальну цінність, ніж у дітей з сімей із низьким рівнем демократизації взаємин [17].

Аналізуючи вплив сім'ї на розвиток дитини Є.Г. Ейдемиллер і В.В. Юстицькіс акцентують увагу на емоційному компоненті сімейних стосунків і виокремлюють два найпоширеніші види порушень емоційного відношення батьків до підлітка: "нерозвиненість батьківських почуттів" і "викривлення установок батьків стосовно підлітка залежно від статі".

Автори визначили основні фактори формування порушень поведінки й відхилень особистості дітей і підлітків: рівень протекції, ступінь задоволення потреб дитини, емоційне відкидання, підвищена моральна відповідальність. "Нерозвиненість батьківських почуттів" виражається в небажанні мати справу з підлітком, поверхневому інтересі до його справ [18]. Причиною такого ставлення можуть бути особливості сімейного виховання, наприклад, те, що сам батько в дитинстві був відкинутий своїми батьками, не відчував

батьківського тепла. "Викривлення установок батька стосовно підлітка залежно від статі" часто обумовлюється не реальними якостями підлітка, а тими, які батько приписує його статі, взагалі чоловікам або жінкам. Це неприйняття може вести до порушень статево-рольової ідентифікації, використання підлітком неадекватних захисних механізмів, невротичних реакцій, порушення комунікативних процесів [19].

Однак, як зазначає В.С. Мухіна, реальні сімейні стосунки в абсолютній більшості ситуацій передбачають різноманітні поєднання стилів та способів взаємодії, що унеможлиблює їх віднесення до одного з видів [3, 108]. Підтримуючи думку В.М. Дружиніна, ми вважаємо, що оптимальна батьківська позиція повинна відповідати трьом головним вимогам: адекватності, гнучкості і прогностичності. Адекватність батьківської позиції ґрунтується на реальній точній оцінці особливостей дитини, на умінні побачити зрозуміти і поважати її індивідуальність. Гнучкість розглядається як готовність і здатність змінити стиль спілкування, способи впливу на дитину у міру її дорослішання і у зв'язку з різними змінами умов життя сім'ї [20]. Прогностичність позиції виражається в її орієнтації на "зону найближчого розвитку" дитини; це випереджаюча ініціатива дорослого, спрямована на зміну загального підходу до дитини з урахуванням перспектив її розвитку [5].

За результатами досліджень А.О. Реана, Я.Л. Коломінського, потреба в неформальному, нерегламентованому спілкуванні підлітків з батьками (66,6%) виявляється не менше, ніж у спілкуванні з однолітками (68,2%) [21]. В 13-14 років проблеми взаємин з батьками виходять на перше місце в порівнянні з переживаннями взаємин з однолітками [22].

Описані В. Клайном результати опитувань, проведених у Європі й США, показують, що 70% підлітків мають проблеми, спричинені сварками і висловленнями скарг на адресу батьків. У той же час більше 60% підлітків вважають, що зустрічають розуміння з боку батьків, і зазнають насолоди від

спілкування з ними. Бажання зняти емоційну залежність від батьків набагато більше виражене в хлопців, чим у дівчат [23].

Аналіз результатів теоретичних та емпіричних досліджень, представлених у роботах Л.Я. Гозмана, Е.Г. Ейдемільера, В.В.Юстицькіса, виділено такі аспекти ставлення підлітків до батьків: прагнення визнання поваги і підтримки, погроза розцінюється як зрада з боку батьків; взаємостосунки між підлітком і його батьками будуються на основі стилю їх виховання та батьківських установок; конфліктність підлітків - результат прагнення до перебудови системи спілкування «підліток-батьки» та засіб спробувати побудувати нові форми стосунків з батьками [19].

Як зазначає О. Макушина, існують гендерні відмінності сприймання дитячо-батьківських стосунків у підлітковому віці. Батько вважається авторитетом в "інформаційній сфері", обговоренні політики, спорту. Психологічні причини такої переваги – у твердості й інструментальності чоловічого характеру, а також у тому, що батько проводить із підлітком значно менше часу. Сприймання підлітками взаємодії з матір'ю стосується таких сфер, як домашні обов'язки, навчання, дисципліна вдома й у школі, дозвілля. Це зумовлює більшу емоційну близькість, але може стати причиною великої напруженості й конфлікту між матір'ю й дітьми [1]. Ці результати підтверджують положення В.М. Дружиніна про розмежування психологічних функцій батьків відповідно до виконуваних функцій та рівня емоційної близькості у взаємостосунках з підлітками [5].

У підлітковому віці особливого значення набуває виховна позиція батьків. Якщо установки самих батьків невиразні або взаємосуперечливі, інформація, одержувана дитиною, спричинює формування неповного суперечливого образу "Я" і заниженої самооцінки [5]. Суперечливість образу «Я» веде до формування конфліктного образу сім'ї, який в майбутньому переноситься у власні сімейні взаємостосунки.

Соціальний досвід, отриманий у сім'ї, стає джерелом індивідуалізації особистості. Специфічним новоутворенням підліткового віку є здатність до рефлексії батьківської думки і вироблення власної позиції стосовно неї. Одночасно відбувається дистанціювання від батьківської думки, яка починає сприйматися як одна із можливих точок зору на "себе" [24].

Аналіз результатів теоретичних та емпіричних досліджень дозволяє описати структуру образу батьків і сім'ї в цілому у свідомості підлітків.

Емоційний компонент :

- батьківське відношення (В.В. Столін, Н.Ю. Синягін, І.Є. Валітова)
- емоційна близькість (відчуття комфорту у сім'ї);
- щирість;
- взаєморозуміння (взаємодопомога);
- затишок.

Когнітивний компонент :

- установки батьків, стереотипи, життєві сценарії(Є. Г. Ейдемиллером);
- захищеність;
- стабільність.

Відправними точками сприймання підлітками власної родини стають його потреби, які відображаються у взаєморозумінні і почутті захищеності, повазі і емоційної близькості, любові, відчутті комфорту, задоволення яких сприяє формуванню цілісної особистості підлітка і формують призму, через яку підліток оцінює своїх рідних. Сприймання членів сім'ї окремо і сім'ї як життєдіяльної системи в цілому залежить від рівня розвитку цих конструктів. Таким чином, опинившись в умовах відстоювання права на власну дорослість, самостійність, підліток продовжує залежити від думки членів сім'ї, потребує підтримки і схвалення спроб на становлення повноцінно

дорослою людиною. Чутливість до батьківських установок і стилю виховання досягає піку у підлітковому віці.

Аналіз літератури свідчить, що сімейні стосунки є первинними умовами і джерелом формування особистості і соціалізації підлітків та у значній мірі визначають темп та змістове наповнення їх майбутньої сімейної поведінки.

### **1.3. Ролі цінностей у виборі стратегій поведінки членів сім'ї у ситуаціях підлітково-батьківського конфлікту**

У вітчизняній науці і практиці дитячо-батьківські взаємини вивчали А.Я. Варга, В.В. Столін, А.С. Співаковська та інші дослідники.

У вітчизняній літературі запропонована широка класифікація стилів сімейного виховання підлітків з акцентуаціями характеру і психотипами, а також вказується, який тип батьківського ставлення сприяє виникненню тієї чи іншої аномалії розвитку (А.Є. Личко, Е.Г. Ейдемільер).

У житті кожної людини батьки відіграють велику і відповідальну роль. Вони дають перші зразки поведінки. Дитина наслідує і прагне бути схожим на матір і батька. Коли батьки розуміють, що багато в чому від них самих залежить формування особистості дитини, то вони ведуть себе так, що всі їхні вчинки та поведінку в цілому сприяють формуванню у дитини тих якостей і такого розуміння людських цінностей, які вони хочуть йому передати[20]. Такий процес виховання можна вважати цілком свідомим, так як постійний контроль над своєю поведінкою, за ставленням до інших людей, увага до організації сімейного життя дозволяє виховувати дітей у найбільш сприятливих умовах, що сприяють їх всебічному і гармонійному розвитку. Таким чином, ми можемо говорити про цінність досвіду та способів взаємодії батьків з дитиною, оскільки саме вони задають характер поведінки дитини, яка є комплементарною до способів поведінки дорослих[25]. Тому важливо

звернутися до ціннісних орієнтацій батьків та їх ступінь реалізації в сімейній системі, дослідити задоволеність підлітків сімейними чинниками.

Конфлікт між поколіннями «батьків» і «дітей», його причини і наслідки, можливість його трансформації у бік конструктивності та розвитку відносин між поколіннями - одна з хвилюючих проблем сучасної соціальної психології. Причин деструктивності міжпоколіного конфлікту, з точки зору дослідників, чимало: неузгодженість ціннісних орієнтацій представників різних вікових категорій; зміна темпів науково-технічного і соціального розвитку, внаслідок чого досвід попередніх поколінь виявляється марним [37]; зміна структури сім'ї.

У підлітковому віці ступінь свободи дитини від батьків істотно зростає. Це період бурхливого розвитку самосвідомості і егоїдентичності (Е. Еріксон), важливе місце в житті займає також спілкування з однолітками. Дорослий (батько, вчитель) втрачає свій безумовний авторитет і стає рівноправним партнером. Все це знаходить відображення в посиленні особистісного начала в батьківському відношенні, яке виражається тепер у бажанні «душевної близькості», «спільності інтересів», довірі батька і підлітка. Побоювання батьків, за В. Сатир, також пов'язані з можливою втратою довіри, віддаленням, відчуженням дитини. Сприяючий стиль стає переважаючим в цьому віці, а пояснювальний, що відображає менторську позицію, навпаки, знижує своє значення. У ціннісних орієнтаціях батьків велике значення мають воля дитини, цілеспрямованість, наполегливість, здатність спілкуватися з іншими, вміння дружити. Поряд з цим, безумовно, велике значення для батьків мають успіхи дитини в школі і моральні якості як важлива умова його благополуччя в майбутньому [25].

В дослідженні структури та динаміки батьківського ставлення в онтогенезі Є.О. Смірної, М.В. Соколової виділяється два типи батьківського ставлення:

особистісний початок (ОП) - цілісне, безоціночне ставлення до дитини, визнання його індивідуальності, в співпереживанні дитині і в орієнтації на його психологічний комфорт;

предметний початок (ПП) - орієнтація на які-небудь конкретні характеристики, якості або здібності дитини. Цікаво те, що серед батьків підлітків практично не виражений автономний стиль: декларовані батьками самостійність, свобода волевиявлення не знаходять відображення в реальній взаємодії з підлітком. Отже, в групі батьків 15-річних дітей опозиція двох початків описується так: «установка на самостійність підлітка і очікування його досягнень» (ПП) - «прагнення зберегти вислизаючий зв'язок, спільність» (ОП).

В період кризи, батькам важко перебудувати власне ставлення і відносини з підлітком, якому характерні прагнення до незалежності і бунт проти дорослих, тому вони схильні надмірно контролювати дитину, а не себе і власну поведінку, що загострює дитячо-батьківський конфлікт. Внутрішня невпевненість і дисгармонійність батьків дає можливість дітям маніпулювати батькам. Деякі з подібних «методик» описані в книзі К. Мэксим, Л. Йорк: наприклад, техніка «контрольована дурість» («controlled stupidity») використовується для заниження планки очікування батьків; прийом «розділяй і володарюй» («divide and conquer») буває дуже ефективний, якщо у батьків є внутрішні розбіжності з приводу виховання дітей і якщо їх дії неузгоджені; прийом «переговори» («negotiations») дозволяє звести нанівець практично будь-яке як завгодно розумне вимога батьків, поховавши його під купою незначних деталей, розбіжностей і суперечок [21].

Кожна дитина має право бути коханим, але йому може бути відмовлено у цьому праві, якщо батькам не вистачить уміння спочатку навчити дитину бути в міру поступливим і неагресивним.

Завдяки своїм особливостям сім'я як мала група створює своїм членам такі умови для емоційних проявів і задоволення емоційних потреб, які допомагають людині відчувати свою приналежність до суспільства, підсилюють почуття його безпеки і спокою, викликають бажання надавати допомогу і підтримку іншим людям.

Батьківські позиції впливають на поведінку дитини в сім'ї. Відштовхуємося і відкидаємо дитина відчуває себе непотрібною, зайвою, відсунута в сім'ї на другий план. Такі діти іноді борються за своє становище в сім'ї або намагаються звернути на себе увагу поганою поведінкою, яка не схвалюється батьками, але допомагає дитині стати центром сімейної уваги. Такою ж зайвою дитина відчуває себе тоді, коли батьки ухиляються від спілкування з нею, не беручи участь в іграх, майже не помічають її, постійно зайняті своїми справами. Діти батьків, яких надмірно їх оберігають, найчастіше займають показну позицію. Вони зосереджують на собі увагу всіх оточуючих. Потреби цих дітей домінують над потребами інших членів сім'ї. Дитина, від якої занадто багато вимагають, яку примушують і якою командують, також не має належної позиції.

Реактивна дезінтеграція «Я» переживається підлітками як неможливість відповідати очікуванням і вимогам батьків і залишатися в той же час самими собою. Нерозв'язний характер цього внутрішнього протиріччя є джерелом постійної афективної напруженості і занепокоєння, сприяючи, з одного боку, гіпертрофії власного «Я» у вигляді егоцентризму, загостреного самолюбства, хворобливого почуття власної гідності, а з іншого - розвитку «псевдо - я» - захисній побудові в особистості у вигляді переважаючого прагнення до безпеки, уникненню нового досвіду, тривоги і страху, зайвої обережності і пасивності, невпевненості в собі і недовіри до інших. Невротична структура

особистості знижує її творчий, емпатичний потенціал, ускладнює адаптацію та визнання серед однолітків і ускладнює подальше прийняття ролей.

Адекватні виховні позиції батьків виражаються, в першу чергу, в сприйнятті дитини як особистості, вони визначають одночасно і позицію дитини в сім'ї як повноправного члена, до прав і потреб якого відносяться в рідному домі з повагою.

Конфлікт між поколіннями невід'ємна частина дитячо- батьківської взаємодії, так як зіткнення протилежно спрямованих потреб, мотивів, цілей, інтересів, позицій, думок суб'єктів цієї взаємодії неминуче. Конфлікти в сім'ї багаторазово ставали предметом досліджень в різних наукових галузях: в соціології ( А.І.Антонов, В.М.Медведков, В.А.Сисенко); в психотерапії ( Ю.Е.Алешіна; А. Я.Варга; В.В.Юстіцкіс, Е.Г.Ейдеміллер); в соціальній психології ( А.Н.Обозова; Т.М.Трапезнікова, Н. В. Грішиній; Г.Н.Тімченко, А.Н.Харітонов та ін.). У центрі уваги досліджень, в основному, виявляється подружній конфлікт, а дитячо- батьківський залишається на периферії дослідницьких інтересів. Тим часом сьогодні ми маємо численні результати психоаналітичних досліджень, в рамках яких вивчалися особливості міжособистісного конфлікту в системі «батько-дитина», його фактори і вплив на подальший розвиток його учасників ( З. Фрейд; А. Фрейд; Д.Боулбі; Д.Віннікот і ін.).

Узагальнюючи наявні дані, причини виникнення дитячо- батьківського конфлікту умовно можна розділити на чотири групи:

*Об'єктивні причини, пов'язані з індивідуальними та віковими особливостями*, темпераментом і характером батьків і дітей (наприклад, запальність, нестриманість, імпульсивність, ригідність, негативізм).

Дані чинники впливають на гостроту конфліктів і їх частоту, силу емоційних сплесків, контроль над власною поведінкою, тактикою і стратегією поведінки батьків і дітей у конфліктних ситуаціях.

*Об'єктивні причини , пов'язані з особливостями міжособистісної взаємодії в сім'ї:* протиріччя між внутрішніми потребами і зовнішніми можливостями їх задоволення в системі «батько-дитина» (наприклад, між потребою дитини в материнській любові, уваги, турботи і холодністю, відчуженістю матері); порушення міжособистісної комунікації в сім'ї (наявність комунікаційної проблеми, бар'єрів, дефіцитарності інформації); винесення подружнього та / або міжвікового ( між батьками і прабабками ) конфлікту в сферу дитячо- батьківських відносин .

*Суб'єктивні причини, пов'язані з несвідомими інтропсихічними проблемами дорослих і дітей:* наявність нерегульованого внутриличностного конфлікту, як у батьків , так і у дітей; особистісні проблеми батьків , які вирішуються за рахунок дітей (розширення сфери батьківських почуттів , перевагу в дитині дитячих якостей , фобія втрати дитини , нерозвиненість батьківських почуттів , проєкція на дитину власних небажаних якостей , виховна невпевненість батьків). Ці причини дитячо-батьківського конфлікту надійно сховані , психологічно захищені в глибині підсвідомості і зовні виявляються у вигляді прийнятних для «Я концепції » мотивувань .

*Суб'єктивні причини, пов'язані з порушенням уявлень учасників конфлікту про сім'ю і особистості один одного; зі сприйняттям і розумінням особливостей дитячо-батьківської взаємодії .*

Кожна з перерахованих вище причин може стати визначальною, однак, як правило, до конфлікту в системі «батько-дитина» наводить комплекс причин.

Спираючись на психологічні дослідження в галузі психології міжособистісного розуміння ( Г. М. Андреева , А.А.Бодалев; Д.Брунер, В.В.Знаков) , можна стверджувати , що переживання суб'єктів дитячо-батьківського взаємодії залежать від особливостей їх міжособистісного розуміння , яке формується в різних ситуаціях дитячо- батьківської взаємодії протягом тривалого відрізка часу. На жаль , даного аспекту проблеми в

соціальної психології сім'ї уваги приділяється явно недостатньо. У більшості випадків дитячо- батьківські відносини вивчаються з позиції батька , за допомогою стандартизованих самозвітів . У результаті ми маємо суб'єктивні уявлення батьків про своє ставлення і вихованні дитини, про себе як батьку. Сприйняття і розуміння дитиною батьківського ставлення і стилю сімейного виховання в даних дослідженнях враховується рідко.

Очевидно , що неоднорідність уявлень батьків і дітей один про одного і про їх взаємодію, відсутність або недостатність міжособистісного взаєморозуміння між ними (неузгодженість індивідуальних точок зору на сімейні стосунки та виховання; низький рівень саморозуміння; відсутність емпатійної точності; искаженість соціально- рефлексивних уявлень про себе і розумінні їх іншими ) є значущим , але мало вивченим чинником дитячо- батьківського конфлікту.

Таким чином, метою попереднього дослідження були зіставлення уявлень і вивчення розуміння дітьми - підлітками дитячо- батьківських відносин, а також визначення характеру цих відносин як конфліктних і деструктивних чи конфліктних і конструктивних. Визначення ефективних та деструктивних способів вирішення дитячо-батьківського конфлікту. На сьогодні метою нашого дослідження є дослідження цінностей та потреб підлітків і їх батьків в системі дитячо-батьківських стосунків, виявлення областей розузгодження для створення ціннісної підтримки учасникам конфлікту для гармонізації стосунку їх стосунку за рахунок узгодження потреб та цінностей кожного з суб'єктів конфлікту.

Будь-яка сім'я стикається в процесі своєї життєдіяльності з проблемними ситуаціями, вирішення яких здійснюється в умовах суперечливості індивідуальних потреб, мотивів і інтересів її членів. У психологічному сенсі сім'ю можна визначити як систему міжособистісних взаємодій, покликаних, у самому загальному плані, з одного боку, захистити індивіда від маніпулятивних впливів суспільства, а з іншого - пристосувати

його до життя в цьому суспільстві, дати знання для нормального функціонування в ньому. Внутрісімейні міжособистісні взаємодії, з одного боку, сприяють асиміляції культурних схем суспільства в структуру особистості, а з іншого - аккомодують внутрішній світ індивіда до культурних схемами суспільства. Л.А. Петровська [1982] виділила наступні категоріальні підстави аналізу конфлікту: структура, динаміка, функції, типологія. Структура конфлікту характеризується конфліктною ситуацією (учасники і об'єкт конфлікту) і інцидентом (відкрите зіткнення учасників конфлікту). У динаміці конфлікту виділяються етапи: виникнення об'єктивної передконфліктної ситуації; усвідомлення цієї ситуації як конфліктної; інцидент; дозвіл (завершення конфлікту); післяконфліктна ситуація [2]. Можна говорити про позитивну (конструктивну) і негативну (деструктивну) функції конфлікту. Конструктивна функція полягає в об'єктивуванні джерела розбіжностей і протиріч та створенні умов для усунення конфлікту, в профілактиці стагнації відносин, стимулювання розвитку відносин та їх оптимізації [18].

Конфлікт стає реальністю тільки після усвідомлення протиріч, так як тільки сприйняття ситуації як конфліктної породжує відповідну поведінку (з цього випливає, що протиріччя може бути не тільки об'єктивним, а й суб'єктивним, уявним). Перехід до конфліктної поведінки - це дії, спрямовані на досягнення своїх цілей, і блокування досягнення протилежною стороною її прагнень і намірів. Істотно, що і дії опонента також повинні усвідомлюватися ним як конфліктні [34].

Таким чином, конструктивний конфлікт - це конфлікт, де «немає переможених і переможців», де виграють обидві сторони, а деструктивний - це «нав'язування переможцем своєї волі переможеному» [14].

Характеристики сімейного конфлікту включають ініціатора (потенційного ініціатора) конфлікту, учасників конфлікту, склад яких може

виходити за межі нуклеарною сім'ї, спосіб вирішення (переробки) конфлікту, динаміку його протікання і результати.

Поведінка учасників конфлікту дуже різноманітно Дж. Г. Скотт [1991] виділяє наступні стратегії, що розрізняються за ступенем ефективності вирішення конфлікту: домінування; догляд, уникнення; поступливість; компроміс; співробітництво.

Характеристика конфліктів за Л. А. Петровскою (1982).

Конструктивний конфлікт :

По відношенню до проблеми: проблема вирішується на основі інтеграції, компромісу і врахування інтересів всіх членів сім'ї.

Результат - зміцнюються стосунки між членами сім'ї, поліпшується взаєморозуміння, зростає здатність ефективно вирішувати нові конфлікти, знижується конфліктність в сім'ї в цілому.

Емоційний фон - поліпшення емоційного клімату в сім'ї й емоційного статусу кожного члена сім'ї: зникають тривоги, страхи, напруженість.

Деструктивний конфлікт:

По відношенню до проблеми: проблема не вирішується - відбувається або повне підкорення одним учасником конфлікту іншого, силове вирішення проблеми, або вирішується формально, або спостерігається відхід від проблеми - переривання конфлікту (уявне перемир'я) (С.В. Ковальов);

Результат - емоційне відчуження, дистанціювання, почуття самотності, тривоги, безвихідності (коли конфлікти накопичуються); невротизація і депресія.

Емоційний фон – суперечливість потреб і інтересів зберігається, потреби члена сім'ї, який вийшов з конфлікту «переможеним», залишаються незадоволеними.

Таким чином, конструктивний конфлікт - це конфлікт, де «немає переможених і переможців», де виграють обидві сторони, а деструктивний - це «нав'язування переможцем своєї волі переможеному» [14].

Характеристики сімейного конфлікту включають ініціатора (потенційного ініціатора) конфлікту, учасників конфлікту, склад яких може виходити за межі нуклеарною сім'ї, спосіб вирішення (переробки) конфлікту, динаміку його протікання і результати.

Поведінка учасників конфлікту дуже різноманітно Дж. Г. Скотт [1991] виділяє наступні стратегії, що розрізняються за ступенем ефективності вирішення конфлікту: домінування; догляд, уникнення; поступливість; компроміс; співробітництво.

Таблиця 1.2.

### Класифікація стратегій поведінки в конфліктній ситуації Дж. Г. Скотта

<b>Стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях</b>	
<b>Вид</b>	<b>Ступінь ефективності в вирішенні конфлікту</b>
<b>Домінування</b>	орієнтація лише на власні інтереси при повному зневага та ігнорування інтересів партнера посилює дисфункціональність стратегії
<b>Втеча</b>	відмова від своїх інтересів у поєднанні з неготовністю піти назустріч інтересам партнера призводять до відкладеного конфлікту і перетворенню його в хронічний
<b>Поступливість</b>	відмова від своїх інтересів і готовність піти назустріч партнеру - до хронічної фрустрації одного з партнерів, несиметричності відносин, дисбаланс у розподілі прав, відповідальності, влади, до зниження стійкості і стабільності функціонування сім'ї
<b>Компроміс</b>	Участники эффективно решают конфликты, поскольку сориентированные на поиск взаимоприемлемого решения проблемы путем взаимных уступок
<b>Співпраця</b>	пошук рішення, в максимальному ступені відповідає інтересам обох партнерів, не тільки дозволяє успішно подолати суперечності, а й сприяє особистісному зростанню учасників конфлікту, підвищує загальний рівень їх комунікативної компетентності, відкриваючи принципово новий спосіб взаємодії в конфліктній ситуації

У дослідженні конфліктних форм поведінки підлітків Л.О. Котлової [25], за допомогою методики оцінки агресивності в фруструючих ситуаціях (методика А.Басса і А. Дарки) було виділено два типи конфліктних форм поведінки:

1) ситуативна (та, що виникає тимчасово, не постійно, в залежності від ситуації і проявляється у роздратованості, образи, почуття провини, негативізм);

2) особистісна (та, що залежить від особистісних якостей, стереотипу поведінки з метою досягнення поставлених цілей і проявляється у фізичній, вербальній, непрямій агресії, підозрілості) [27].

Хоффман виділив стилі вирішення конфлікту. Відхід від конфліктних ситуацій за допомогою лінії поведінки, спрямованої на його початкове уникнення - відмова від обговорення гострих питань, а при виникненні конфліктів їх ігнорування - це стиль *ухилення*. При виникненні конфлікту його наявність визнається, але не вирішується, що в результаті може призвести до «вибуху», тобто згладжування конфлікту.

*Примус* - прагнення нав'язати свою волю будь-яку ціну. Думка інших членів сім'ї не визнається і не приймається. Подібний стиль може привести до розриву відносин і / або порушення дитячо-батьківських відносин.

Шанобливе ставлення до думки кожної зі сторін. Угода досягається в результаті спільних поступок. *Співпраця* - найбільш продуктивний метод вирішення конфліктів, оскільки шанобливе ставлення поєднується з пошуком і знаходженням такого рішення, яке поєднує в собі задоволення спільних інтересів і відсутність «жертв».

Залежно від орієнтації особистості на досягнення своїх власних цілей чи на цілі партнера, К. Томас, Р. Кілмен, Дж. Мутон та Р. Блейк визначили п'ять стилів поведінки, можливих у конфліктній ситуації: конкуренція, співробітництво, уникання, пристосування та компроміс. Суперництво полягає в нав'язуванні іншій стороні вигіднішого для себе рішення. Компроміс

полягає в бажанні опонентів завершити конфлікт частковими поступками. Пристосування або поступка, розглядається як вимушений або добровільна відмова від боротьби і здача своїх позицій. Відхід від вирішення проблеми або уникнення, є спробою вийти з конфлікту за мінімальних втратах. Співпраця вважається найбільш ефективною стратегією поведінки в конфлікті. Воно передбачає прагнення опонентів до конструктивного обговорення проблеми, розгляд іншої сторони не як супротивника, а як союзника в пошуку рішення.

Вибір стратегії виходу з конфлікту залежить від різних факторів, провідними серед яких є особисті особливості учасника конфлікту, рівень завданого йому збитку і власного збитку, наявність ресурсів, його статус, можливі наслідки, серйозність розв'язуваної проблеми, тривалість конфлікту.

Дослідження особливостей міжособистісних конфліктів, а саме, конфліктів між батьками та підлітками, показали їх деструктивний вплив у міжособистісній взаємодії. Але разом з тим не викликає сумнівів досить помітна роль міжособистісного конфлікту як конструктивного соціальнопсихологічного явища, власне як фактора соціалізації особистості на різних вікових етапах її формування та розвитку.

Незважаючи на неоднозначність концептуальних підстав різних теорій у питанні впливу сім'ї на становлення зростаючої особистості, їх об'єднує уявлення про всеосяжну роль соціальних взаємодій у психічному розвитку дитини. Огляд психологічної літератури дає можливість зробити висновок про те, що конфліктна сімейна взаємодія чинить як негативний, так і позитивний вплив на розвиток і соціалізацію особистості дитини. Негативне значення конфліктної взаємодії проявляється у засвоєнні жорстких та агресивних способів розв'язання конфліктних ситуацій, неадекватному сприйманні оточуючого середовища, знижує продуктивність спільної діяльності, характеризується високою психічною напруженістю та високим рівнем тривожності.

## РОЗДІЛ 2.

### ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДІАГНОСТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ БАТЬКАМИ ТА ДІТЬМИ

#### 2.1. Діагностика дитячо-батьківських відносин

Підлітковий вік - важкий період статевого дозрівання і психологічного дорослішання. У самосвідомості відбуваються значні зміни: з'являється відчуття дорослості, відчуття себе дорослою людиною; воно стає центральним новоутворенням молодшого підліткового віку. Виникає пристрасне бажання якщо не бути, то хоча б здаватися і вважатися дорослим. Відстоюючи свої нові права, підліток убезпечує багато сфер свого життя від контролю батьків і часто йде на конфлікти з ними. Крім прагнення до емансипації, підліткові властива сильна потреба у спілкуванні з однолітками. Провідною діяльністю в цей період стає інтимно-особистісне спілкування. З'являється підліткова дружба і об'єднання в неформальні групи. Виникають і яскраві, але нестійкі захоплення.

За висловом Л.С. Виготського, у структурі особистості підлітка немає нічого сталого, остаточного, незмінного. Особистісна нестабільність породжує суперечливі бажання і вчинки: підлітки прагнуть у всьому бути схожими на однолітків і намагаються виділитися в групі, хочуть заслужити повагу і хизуються недоліками, вимагають вірності і міняють друзів. Завдяки інтенсивному інтелектуальному розвитку з'являється схильність до самоаналізу, вперше стає можливим самовиховання.

У підлітка складається «образи -Я», спочатку мінливі, схильні піддаватися зовнішнім впливам. До кінця періоду вони об'єднуються у єдине ціле, утворюючи на межі ранньої юності «Я-концепцію», яку можна вважати центральним новоутворенням усього періоду. Розвиток особистісної

рефлексії, новий рівень мислення і становлення типів характеру обумовлюють новий етап у розвитку мотивації. Виділені раніше лінії онтогенезу оформляються в основних своїх рисах як сформовані, розвинені типи.

Конфліктна поведінка в підлітковому віці є актуальною на сьогоднішній день, оскільки останнім часом дорослі все частіше не в силах припинити агресивні витівки дітей, що відбуваються на їхніх очах. Сьогодні вчителі та батьки потребують найрізноманітніших психологічних знань, щоб бути компетентними при зустрічі з підлітковою агресією. Щоб зробити менш гострими ті труднощі, які відчуває сам підліток, а також його батьки і школа, необхідно заздалегідь знати, які можуть бути прояви асоціальності в цьому віці. Аналіз причин відхилень в особистісному розвитку та поведінці підлітка дозволяє намітити конкретні прийоми виховної роботи.

Професійний інтерес психологів до різних видів і рівнів змін особистості неповнолітніх та їхніх характерологічних особливостей дуже високий і стійкий багато років. За останні роки було виконано психологами і педагогами ряд досліджень по вивченню, діагностиці і попередженню педагогічної занедбаності і правопорушень підлітків. Цьому присвячені роботи Абрамової Г.С., Алемаськіна М.А., Антонян Ю.М., Беличева С.А., Бехтерева В.М., Глоточкина А.Д., Дубровіної І.В., Знакова В.В., Іванова Є.Я., Ігошева К.Є., Ісаєва Д.Д., Ісаєва Д.Н., Ковальова А.Г., Кона І.С., Кондрашенко В.Т., Лічко А.Є., Миньковського Г.М., Невського І.А., Пірожкова В.Ф., Платонова К.К., Потаніна Г.М., Фельдштейна Д.І. Класичні і сучасні дослідження підліткового віку Е. Шпрангера, Ш. Бюлер, Г. Гецера, Е. Штерна, Е. Еріксона, Ж. Піаже, П.П. Блонського, Л.С. Виготського, Л.І. Божович, Н.І. Крилова, М.М. Толстих, Д.Б. Ельконіна показують, що перехідний стан між дитиною і дорослим, який характеризує підлітка, накладає свій відбиток не тільки на перебіг його думок і почуттів, на його прагнення та ідеали, але й на його образ дій.

Як писав Л.С. Виготський, перехідний вік містить у собі два ряди процесів. Натуральний ряд складають процеси біологічного дозрівання організму, включаючи статеве дозрівання: соціальний ряд - процеси навчання, виховання, соціалізації в широкому розумінні цього слова.

А.М. Леонт'єв і його послідовники поклали в основу періодизації принцип послідовної зміни трьох «провідних видів діяльності» - гри, навчання і праці. Але схема виявилася занадто абстрактною, а тричленна класифікація видів діяльності - неповною і догматичною. Л.І. Божович вважає, що в юнацькому віці увага зосереджена на розвитку мотиваційної сфери особистості: визначення свого місця в житті, формуванні світогляду і його впливу на пізнавальну діяльність, самосвідомість і моральну свідомість. Вирішальне значення надається динаміці «внутрішньої позиції» особистості, що формується. «Внутрішня позиція» складається з того, як дитина на основі свого попереднього досвіду, своїх можливостей, своїх раніше виниклих потреб і прагнень ставиться до того об'єктивного положення, яке вона займає в житті в даний час і яке положення хоче займати. Саме ця внутрішня позиція обумовлює визначену структуру її ставлень до дійсності, до навколишніх людей і до самого себе. Через цю внутрішню позицію і заломлюються в кожний даний момент впливи, що йдуть від навколишнього середовища. Конфлікти неминучі, навіть якщо стосунки з іншими людьми будуються на гармонії. Для того щоб соціальні стосунки не погіршувалися через конфлікти, а, навпаки, зміцнювалися внаслідок зростання уміння знаходити і розвивати спільні інтереси, кожна розсудлива людина повинна володіти умінням визначати момент зародження конфлікту, ефективно улагоджувати суперечки і розбіжності. Для вирішення конфлікту важливо вміти гнучко користуватися різними підходами, виходити за межі звичних схем і чуйно реагувати на можливість поступати і мислити по-новому. Конфлікт можна використовувати як джерело життєвого досвіду, самовиховання і самонавчання. Конфлікти можуть бути використані як навчальний матеріал,

якщо в подальшому знайдеться час на аналіз конфліктної ситуації, що дозволить дізнатися більше про самого себе, про залучених в конфлікт людей або обставини, що викликали конфлікт. Такі знання допоможуть прийняти правильне рішення в майбутньому і уникнути конфлікту.

Для діагностування відносин між батьками і підлітками можна використовувати методику “Типовий сімейний стан”, опитувальник “Аналіз сімейної тривоги” (АСТ), тест “Задоволеність шлюбом”, тест Лірі та тест Томаса, тест на подружню сумісність А.Добровича тест-опитувальник батьківського ставлення А.Я.Варга, В.В.Століна.

Дані методики дають можливість виявити наявність негативних стосунків в сім'ї, які в свою чергу ведуть до виникнення особистісної тривожності у підлітків.

## **2.2. Методи та методики для вирішення конфліктів між батьками і підлітками**

Методика “Типовий сімейний стан” дає можливість виявити найбільш типовий стан індивіда у власній сім'ї: задоволеність-незадоволеність; нервово-психічна напруженість; сімейна тривога. Показники тесту варіюють від 0 до 28 балів. Стан за вказаними шкалами діагностується, якщо сума субшкал дорівнює або перевищує 9 балів.

Для того, щоб зменшити вплив суб'єктивного фактора в опитуванні, можна використовувати опитувальник “Аналіз сімейної тривоги” (АСТ). Даний опитувальник констатує наявність сімейної тривоги (С), як сумарного показника за шкалами: - вини (В); - тривоги (Т); - нервово-психічної напруженості (Н). Сімейна тривога діагностується, якщо кількість набраних балів дорівнює або перевищує 14 балів, по інших шкалах більше діагностичного значення (ДЗ).

Тестування досліджуваних на подружню сумісність за А.Добровичем дозволяє визначити характерологічний аспект сумісності (див. додаток Ж). На сьогоднішній день існує велика кількість методик для діагностики особливостей сімейного виховання, зокрема стосунків між батьками та дітьми. Поширеним є використання у психології міжособистісних стосунків особистісних опитувальників. Дані методи побудовані таким чином, що досліджуваний повинен відповідати на вербальні стимули, які представлені у вигляді питань або тверджень і стосуються деяких характеристик поведінки. Перевагами вважається можливість отримання за короткий проміжок часу 22 великої кількості інформації, а також легкість застосування і обробки даних. Проте суттєвим недоліком є зниження достовірності результатів через можливий вплив фактору соціальної бажаності [27, 121].

До найбільш відомих особистісних опитувальників, призначених для діагностики особливостей сімейного виховання належать: тест-опитувальник батьківського ставлення А.Я.Варга, В.В.Столїна; опитувальник аналізу сімейного виховання (АСВ), спрямований на вивчення типів сімейного виховання та виявлення причин його неефективності; методика PARI Є.Шиффер і Р.Белла, пристосована для вивчення відносин батьків до різноманітних аспектів сімейного життя. Використовується також дитяча напівпроективна методика Рене Жиля, призначена для вивчення ставлення дитини до сімейного оточення і для діагностики міжособистісних взаємин дитини з оточуючими людьми, які є найбільш важливими і значимими для дитини [27, 122]. Різноманітні опитувальники, які використовуються для діагностики міжособистісних стосунків, зокрема стосунків у сім'ї та особливостей сімейного виховання, мають низьку конструктну валідність, порівнюючи з проективними методиками, оскільки твердження чи питання, які представлені в них, не виявляють всієї глибини і всіх спектрів сімейних стосунків. Згадані вище методики мають достатню конструктну валідність. Це в свою чергу доводить доцільність і обґрунтованість їх застосування, а також

дає можливість отримати об'єктивні і достовірні дані при діагностиці особливостей стилю сімейного виховання, зокрема ставлення батьків до дітей. Для дослідження типів ставлення батьків до дітей можна використовувати опитувальник батьківського ставлення А.В.Варга, В.В.Століна. Дослідження за цією методикою проводиться як з батьками, так і дітьми. Стимульний матеріал може бути представлений батькам у вигляді листа, який містить у собі текст опитувальника та два бланки для відповідей. Дітям також пропонується текст опитувальника. Інструкція має такий вигляд: “Уявіть, себе в ролі ваших батьків. Прочитайте уважно наведені твердження і дайте таку відповідь, яку б, на вашу думку, дали батьки”. Методика А.Я.Варга, В.В.Століна являє собою психодіагностичний інструмент для вивчення ставлення батьків до дитини. Метод батьківського ставлення має в своїй основі динамічну двофакторну модель батьківського ставлення, запропоновану Є.Шеффером і Р.Беллом, де основними факторами є емоційний (любов - ненависть або прийняття - відторгнення) і поведінковий (автономія - контроль).

Опитувальник складається з п'яти шкал оцінювання:

1. “Прийняття – відторгнення”.
2. “Кооперація”.
3. “Симбіоз”.
4. “Авторитарна гіперсоціалізація”.
5. “Маленький невдаха”.

Кожна із шкал містить в собі два “полюси”: один відповідає високим балам по шкалі, а другий - низьким. Даний опитувальник включає 61 твердження, з якими досліджуваний або погоджується, або ні. Обробка результатів проводиться за ключем, після чого на основі порівняльного аналізу результатів відповідей по кожній шкалі робиться висновок. Якщо за якоюсь із шкал досліджуваний набрав найбільшу кількість балів, то це означає, що даний тип є провідним. Проте враховується також кількість балів,

які набрав досліджуваний за іншими шкалами. Крім традиційної діагностики в психологічному консультуванні проводять нетестову діагностику. Консультант опирається під час консультації на певні діагностичні критерії. Прикладом вербальних критеріїв можуть бути слова та фрази, які являють собою емоційні навантаження, повторюванні твердження, що можуть нагадувати рефрен.

Прикладом невербальних критеріїв є обговорення неприємних тем, досить грубі або невластиві людині жести та міміка, досить чіткі пози та зміни настрою, через неприємну розмову. Інформативними є неконгруентні реакції, які демонструють невідповідність між змістовною і емоційною стороною бесіди, які набувають певної значущості для консультанта. Потрібно також зазначити, що психолог-практик, який займається проблемами сім'ї, гостро відчуває нестачу адекватних методик дослідження особистості дитини. На озброєнні у психолога є мало методик, які дозволяють подивитися на світ очима дитини, зрозуміти її стосунки з іншими членами сім'ї. Це пояснюється у першу чергу складністю використання вербальних методик (діти недостатньо інтроспективні, їм важко висловлювати свої переживання словами), а також тим, що штучні і тому неприйнятні для дитини процедури дослідження суттєво впливають на результати і руйнують емоційний контакт між дитиною і психологом, необхідний для подальшої роботи. Фіксація уваги досліджуваного на певних стимулах проективної методики свідчить про особистісно значимі ситуації, проблеми тощо. Тому аналіз відповідей досліджуваного у проективних дослідженнях носить якісний характер, там відсутні правильні чи помилкові відповіді. Кількісний аналіз у порівнянні з іншими психометричними методами представлений меншою мірою. Тому проведення дослідження, протоколювання та аналіз результатів вимагають від експериментатора достатньої професійної підготовки. Надійність проективних тестів, як правило, є проблематичною. При дослідженні валідності проективних методик найбільш вивченим

аспектом є поточна критеріальна валідність. Проблема критеріальної валідизації проєктивних тестів визначається специфічними рисами, які можуть відрізняти техніки проєкції від об'єктивних тестів та різних опитувальників особистості; вони більше орієнтуються на значно широкую інформацію про 25 різні властивості особистості, а об'єктивні тести та опитувальники зорієнтовані на обмежене коло певних ознак. Найменш розробленим, але надзвичайно цінним питанням є аналіз конструктивної та критеріальної валідності проєктивних технік та помітна різниця між реальним способом поведінки та його проєкцією. Тому складання діагностичного висновку лише за результатами проєктивного дослідження неприпустиме. Для запобігання суб'єктивної оцінки дослідник повинен розглядати одержані дані тільки у сукупності з результатами дослідження по інших методиках.

Популярність малюнкових проєктивних методик пояснюється кількома причинами:

1. Процес малювання здійснює виключно розгальмовуючу дію на дитину, зменшує напругу, яка виникає при психологічному огляді, сприяє встановленню емоційного контакту з дитиною.

2. Малюнки зручні у використанні: - листок паперу і олівець - це весь необхідний інструментарій; - дитина ніби сама за допомогою олівця фіксує свої дії, рух думки. Це дає психологу змогу більше звертати увагу на зміни емоційного стану досліджуваного, відмічати особливості процесу малювання.

3. Малюнкові методики (зокрема, малюнок сім'ї) - високоінформативний засіб пізнання особистості дитини, який відображає те, як дитина сприймає себе та інших членів родини, які почуття вона переживає у сім'ї.

4. Процес малювання, особливо при зображенні значимих для дитини ситуацій, має психотерапевтичну дію. У малюнках дитина ніби позбавляється особистісної напруги, програє можливі розв'язки ситуації. Незважаючи на описані у літературі переваги малюнкових методик, їх практичне

використання вимагає детального вивчення досвіду їх застосування і, головне, критичного осмислення принципів інтерпретації малюнків.

Методика “Малюнок сім’ї” досить поширена серед психологів-практиків, які працюють з особистісними проблемами дітей, тому що вона має ряд переваг: здатність зняти напругу, зручність у використанні, висока інформативність. Інтерпретація малюнка більше спирається на клінічний досвід, ніж на експериментальні дослідження, теоретичне обґрунтування. Але недостатньою валідністю інтерпретації можна знехтувати, маючи на увазі контекст використання даної методики. Вона застосовується у тих випадках, коли не вимагається дати однозначну інформацію. Малюнок сім’ї більше потрібен для розуміння “образу світу” дитини, як засіб побудови різних гіпотез, які потім перевіряються і корегуються. Починаючи з роботи Вульфа, можна говорити про найбільш повну інтерпретацію, аналіз методики “Малюнок сім’ї”.

У малюнках він аналізував:

- послідовність малювання членів сім’ї, їх просторову локалізацію, пропуск членів сім’ї;

- відмінності між графічними зображеннями членів сім’ї. Модифікація даної методики була розроблена Корманом, Кауфманом, Бернсом. Дітям пропонувалася мінімально структурована ситуація; “Намалюй сім’ю, як ти її собі уявляєш”. Якщо мав місце факт, що дитина малює сім’ю більших чи менших розмірів, ніж це є насправді, то це свідчить про психологічний захист. Чим більше невідповідностей, тим більша незадоволеність існуючою ситуацією.

Корман інтерпретує малюнок у трьох аспектах:

- графічна якість;
- формальна структура;
- зміст.

Крім того пропонується ряд питань, які можна розбити на три групи:

- відкриті, провокаційні питання, які підштовхують дитину до відкритого висловлювання почуттів;
- питання прихованого соціометричного характеру, у відповідях на які дитина має зробити позитивний чи негативний вибір;
- з'ясувати, який смисл для дитини має намальована ситуація, певні деталі.

Часто застосовується форма “Кінетичний малюнок сім’ї”, розроблена Бернсом та Кауфманом. У ній дається завдання: “Намалюй малюнок, на якому кожен член сім’ї і ти що-небудь робите”. Для інтерпретації пропонується аналіз фігур, дій, стилю та символів. Дані, отримані рядом вітчизняних дослідників, дозволяють визначити методику малювання сім’ї як процедуру, що відображає переживання та сприйняття дитиною свого місця у сім’ї, ставлення дитини до сім’ї, у цілому та до окремих її членів. Негативні переживання дитини, пов’язані з сім’єю, її незадоволеність сімейною ситуацією відображається вже у самому ставленні дитини до завдання: спостерігаються захисні реакції, які набувають форму трансформації завдання, відкладання у часі малювання значимих компонентів. В ході виконання методики експериментатор повинен спостерігати та зафіксувати: як малюється малюнок, що за чим йде, які кольори використовуються, можливо є паузи, або несподіваний всплеск коментарів, звертати увагу на якісь емоційні реакції, зміст малюнку і т. д.

Після того, як малюнок виконано, психолог намагається зібрати як можна більше інформації. Для цього ставиться ряд питань по змісту малюнка. При опитуванні психолог повинен з’ясувати суть намальованого; почуття до окремих членів родини; чому не намалював кого-небудь із сім’ї; що означають для дитини певні деталі. Після опитування дитині пропонують розв’язати 6 ситуацій: 3 із них виявляють негативні почуття до членів сім’ї, а 3 - позитивні почуття. Для інтерпретації необхідно знати точний вік дитини,

склад сім'ї, зібрати інформацію про поведінку дитини вдома та у школі. Інтерпретація базується на роботах Захарова, Хьюлса, Бернса і Кауфмана.

Умовно її можна поділити на три частини:

- аналіз структури малюнку сім'ї;
- відтворення певних особливостей членів сім'ї;
- аналіз самого процесу малювання. При аналізі структури та порівнянні

складу намальованої і реальної сім'ї вважається, що дитина, яка переживає емоційне благополуччя у сім'ї, буде малювати повну сім'ю. Спотворення реального образу свідчить про емоційний конфлікт, невдоволення сімейною ситуацією, травматичні переживання, аутизм, високий рівень тривожності або відсутність контакту з психологом. Розташування членів сім'ї вказує на деякі психологічні особливості взаєностосунків, у сім'ї: згуртованість, спробу об'єднати сім'ю, почуття невключення, наявність коаліцій. Відтворення певних особливостей членів сім'ї можуть надати багато інформації про емоційну прив'язаність або ставлення дитини до одного з членів сім'ї; про те, яким дитина його сприймає, про Я-образ дитини, її статеву ідентифікацію. При оцінці емоційного ставлення дитини до членів сім'ї звертають увагу на кількість деталей тіла, декорування, кількість кольорів для малювання фігури. Гарне емоційне ставлення супроводжується позитивною концентрацією на малюванні цієї людини, негативне ставлення веде до схематичності, незавершеності малюнка, іноді до пропуску окремих суттєвих деталей тіла. Інформативною може бути й абсолютна величина фігур, окремі частини тіла, пов'язані з певними сферами активності.

При аналізі процесу малювання звертають увагу на:

- в якій послідовності зображуються члени сім'ї;
- в якій послідовності малюються деталі;
- затирання;
- звернення уваги до вже намальованих деталей, об'єктів;
- паузи;

- спонтанні коментарі.

Інтерпретація процесу малювання вимагає включення всього досвіду психолога та його інтуїції, так як саме цей рівень аналізу при всій його невизначеності дає найбільш інформативний матеріал. Інтерпретація процесу малювання оснований на тому, що за динамічними характеристиками малювання криються зміни думки дитини, актуалізація її почуттів, напруження, конфлікти. Оцінюється також загальне враження від малюнку; приємне воно чи неприємне. При всій фрагментарності, недостатній обґрунтованості інтерпретації малюнок сім'ї може бути корисним інструментом у роботі психолога - практика. Для діагностики сімейних відносин також можна користуватись, крім вище перерахованих методів, методом спостереження, інтерв'ю.

### **2.3. Психологічні рекомендації щодо гармонізації стосунків в сім'ї**

Існує багато рекомендацій, які поліпшують взаєностосунки батьків і підлітків, тому аналізуючи дану тему, ми можемо дати такі практичні рекомендації батькам та підліткам для формування гармонійних стосунків із підлітками:

#### **Підліткам можемо рекомендувати наступне:**

1. Якщо ви розумієте, що зараз виникає конфліктна ситуація, зупиніться та спробуйте усвідомити причину. Чому саме зараз виникло бажання конфліктувати? Яка причина? Що саме Вас зачіпає в цій ситуації? Чому важко зберігати спокій? Ці питання можуть допомогти підлітку усвідомити, чи дійсно є привід для конфлікту, чи є в ньому необхідність і чи дійсно він хоче його створити.

2. Практикуйте висловлювати свою точку зору з метою конструктивного роз'яснення свого стану та ставлення до ситуації.

3. Висловлюйте свої емоційні реакції через Я-висловлювання: я серджуся, я розчарований, мені соромно.

4. Розкажіть про свій стан, про події, які спричинили цей стан: мені соромно, що я запізнився до школи.

5. Поясніть, чому ця подія, дія викликала у Вас таку реакцію: для мене це було дуже важливо (принизливо, страшно тощо).

6. Говоріть про свої побажання: я тебе прошу, повідомляй завчасно, якщо ти запізнюєшся.

7. При виникненні конфліктної ситуації не забувайте про причину, через яку почалася сварка, не переходьте на особистісне, не згадуйте минулі сварки.

8. Побудуйте схему або створіть таблицю своїх бажань та напишіть можливі варіанти їх досягнення.

9. Навчіться чітко розмежовувати свої права та обов'язки, а ще особистісні кордони. Наприклад, створіть список обов'язків кожного з членів родини. Створіть таблицю з правами кожного члена родини, побажаннями та проханнями. До прикладу «Не заходити в кімнату без дозволу». Завдяки цьому можна краще розуміти свої особистісні кордони і усвідомити, коли їх порушили, а коли ні.

10. Знайдіть хобі, займіться спортом, медитуйте – це допоможе знизити тривогу, напруження, покращити настрій.

#### **Рекомендації батькам:**

1. Уникайте конфліктів на очах у підлітків, а також не залучайте їх в процес, якщо їх це не стосується. Психологічний клімат вдома неабияк впливає на психологічний стан підлітка, на відчуття його безпеки, а також на те, яку поведінку він наслідує для спілкування з однолітками та дорослими. Уникнення сварок і суперечок знизить загальне напруження підлітка.

2. Розмовляйте з підлітками на різні теми, не тільки про невдачі, помилки, оцінки дитини. Цікавтеся інтересами, здобутками, цінностями

підлітка, тоді ви матимете змогу покращити відносини з ним, викликати довіру та поліпшити загальний психологічний клімат у сім'ї.

3. Не практикуйте використання фізичного та іншого роду покарань. Після такої форми виховання конфлікти між дітьми та батьками стають регулярними, діти втрачають довіру не тільки до батьків, а й до всіх дорослих загалом.

4. Залучайте дітей до обговорення домашніх справ та прийняття важливих домашніх рішень, наслідки яких стосуються їх. Це надає змогу підлітку відчувати себе рівним, вартим уваги, таким, думки та почуття якого важливі не лише для нього, але і для дорослих. Це допоможе уникати відчуття образи, ворожості підлітка, а також зниженого настрою.

5. Спільний відпочинок, час, проведений разом за однією справою, зближує батьків та дітей.

6. Попросіть підлітка Вас чогось навчити. Просіть у підлітка поради. Просіть допомоги в чому-небудь. Після цього не критикуйте.

7. Цікавтеся планами підлітка і враховуйте їх. Дозволяйте підлітку висловлювати свої почуття і діліться з ним своїми.

8. Запитуйте у підлітка дозволу взяти його річ і стукайте в його кімнату.

9. Підтримайте підлітка у важкій ситуації (наведіть приклад із власного життя, знайдіть три позитивних моменти – оптимістичний погляд на життя). Концентруйте увагу не на помилці, а на тому, як вийти зі складної ситуації.

10. Зустрічайте і проводжайте підлітка, як найкращого друга.

11. Якщо Ви не праві, попросіть вибачення.

12. Постійно зміцнюйте в підлітку впевненість у своїх силах. Заохочуйте ініціативу.

13. Не порівнюйте підлітка з іншими дітьми. Порівнюйте його з самим собою (тим, яким він був учора і буде завтра). Визнавайте підлітка тут і зараз, на основі реальних подій.

14. Уникайте крайнощів: не можна дозволяти підліткові робити все, що він хоче, але не можна і все забороняти; чітко вирішіть, що можна і що не можна, і разом це обговоріть.

15. Приділяйте підлітку достатньо уваги, нехай він ніколи не відчуває себе забутим.

16. Можна засуджувати дії підлітка, але не його почуття і особистість загалом. Невдоволення діями підлітка не повинно бути систематичним, інакше воно перейде в неприйняття.

17. Дозволяйте підлітку бути самим собою. Покажіть підлітку, що Ви його поважаєте. Зберігайте доброзичливу тактовність [27].

## ВИСНОВКИ

Кваліфікаційна робота магістра присвячена дослідженню дитячо-батьківських стосунків та їх впливу на конфліктність підлітків. На основі дослідження психологічної літератури за темою, можна зробити узагальнення та наступні висновки.

Отже, сімейні конфлікти – це протиборство між членами сім'ї на основі зіткнення протилежно спрямованих мотивів і поглядів. Основою конфлікту є розбіжності, які призводять до конструктивних, чи іншими словами позитивних наслідків, чи деструктивних – негативних наслідків.

Основні чинники виникнення конфліктів:

- темперамент і характер кожного члена сім'ї;
- обмеження свободи активності, дій, самовираження членів сім'ї;
- авторитарний, жорсткий тип взаємостосунків, що склалися в сім'ї;
- наявність матеріальних проблем;
- вікова криза дітей;
- нестійкість батьківського відношення;
- гіперопіка;
- неповага прав на самостійність;
- батьки не хочуть визнавати, що дитина стала дорослою;
- проектування поведінки дитини на себе в його віці;
- відсутність розуміння між дорослими у вихованні дитини.

3. Для початку самим батькам потрібно не сваритися між собою. Якщо між батьками виникають суперечки, то їм треба навчитися не сваритися перед підлітками, тому що дитина бачить це ставлення і вважає що вона теж може так себе поводити с батьком чи матір'ю. Якщо батьки не можуть знайти спільну мову між собою то їм потрібно відвідати сеанси психолога, який допоможе їм розібратися у їхній проблемі.

4. Є безліч різноманітних порад, завдяки яким можна уникнути конфліктних ситуацій у сім'ї:

- по-перше, батькам слід підвищити психолого-педагогічну культуру, що дозволяє враховувати вікові, психологічні особливості дітей;
- по-друге, підкріпити словесні вимоги обставинами виховного процесу;
- проявити інтерес до внутрішнього світу дітей, їхніх захоплень та турбот;
- часто говорити приємні лагідні слова;
- не соромитися говорити з дітьми про все;
- в певні напружливі моменти слід відійти і не давити на дитину;
- слід аналізувати не лише поведінку і помилки своєї дитини, а й свою;
- батьки мають виконувати завжди те, що обіцяли;
- не слід докоряти дитині якщо у неї щось не вийшло (всі ми робимо помилки, від цього ніхто не застрахований).

Тут написано найсприятливіші варіанти подолання будь-яких сімейних конфліктів. Якщо ви будете дотримуватися цих правил, ви обов'язково отримаєте позитивний результат і конфлікти будуть оминати вашу сім'ю стороною.

Також надано рекомендації для батьків підлітків щодо оптимізації міжособистісних відносин з дітьми, вказано на потребу їх прийняття, розуміння, використання найбільш адекватних стилів виховання.

Саме за умови доброзичливого ставлення батьків до підлітка, прояву поваги і любові, забезпечення адекватного реагування на взаємодію з ним і на ймовірність виникнення конфліктів, можна досягти оптимізації взаємин у системі «підліток – батьки». Таким чином, для досягнення розвитку конструктивних навичок взаємодії з оточуючими із підлітками потрібно проводити психологічні заняття, залучати їх до виконання спеціальних вправ та завдань, застосовувати активні методи їх психологічного навчання.

Дуже важливим для підлітка є відчуття підтримки від батьків.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Кримінальний Кодекс України Ст. 150 ККУ від 05.04.2001 № 2341- П URL: <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/sku/87-sku/3344-41.html> (дата звернення 24.12.2022).
- 2.Сімейний кодекс України (ст.155) URL : <http://pravo-ukraine.org.ua/8088> (дата звернення 24.12.2022).
- 3.Гірняк А. Н. Глибинно-психологічне підґрунтя суїциду: Психологія і суспільство.2010.151-158с.
- 5.П.С.Прибутько.Конфліктологія:[підручник].2010.136с.URL:<http://westudents.com.ua/glavy/78263-8smeyn-konflkti.html> (дата звернення 20.12.2022).
- 6.Сімейні конфлікти (матеріал з електронної бібліотеки StudLib) URL: <https://studlib.info/psikhologiya/24676-simeyni-konfl> (дата звернення 10.12.2022).
- 7.Конфліктологія: (матеріал зі сайту Навчальні матеріали онлайн): URL: [http://pidruchniki.com/20080215/psihologiya/simeyni\\_konflikti](http://pidruchniki.com/20080215/psihologiya/simeyni_konflikti) (дата звернення 10.12.2022).
8. Сім'я - як фактор гармонійного розвитку дитини (матеріал зі сайту Про педагогіку):URL: <http://www.pedahohikam.net/nervs-1357-4.html> (дата звернення 10.12.2022).
9. Порухення поведінки дитини в сім'ї : (матеріал зі сайту Учбові матеріали) дітьми URL: <http://um.co.ua/9/9-19/9-199294.html> (дата звернення 10.12.2022).
- 10.Ліфарєва Н. В. Психологія особистості: Навчальний посібник. Київ, 2003.240 с.
- 11.Родинна просвіта (матеріал зі сайту Життєві суперечності та шляхи їх подолання)URL:<http://divovo.in.ua/jittyevi-superechnosti-ta-shlyahi-yih-podolannya.html> (дата звернення 10.12.2022).

12. Особливості взаємин підлітків та дорослих (матеріал зі сайту Проблеми взаємовідносин батьків та підлітків: URL: <http://ukrbukva.net/print:page,1,71793-Problemy-vzaimootnosheniiyroditeley-i-podrostkov.html> (дата звернення 10.12.2022).

13. Міжособистісні конфлікти (матеріал зі сайту Підручники, лекції, курсові, твори, звіти) URL: <http://ukrbukva.net/page,9,10002-Mezhlichnostnyekonflikty.html> (дата звернення 10.12.2022).

14. Сімейні конфлікти: причини та дозволи (матеріал зі сайту Жіночий інтернет-журнал): URL: <http://womanjour.in.ua/krasa-ta-zdorov-ja/simejni-konflikti-prichini-tadozvoli.html> (дата звернення 15.12.2022).

15. Конфлікти в сім'ї особливості та специфіка. URL: <https://studfiles.net/preview/5744175/> (дата звернення 15.12.2022).

16. Тихомирова Є. Б. Конфліктологія та теорія переговорів. Рівне, 2007. 389 с.

17. Анатолій Фурман, Андрій Гірняк, Галина Гірняк Громадський моніторинг роботи судів Тернопільщини Психологія і суспільство, 2016. 122-128с.

18. Ільїн Є.П. Сутність і структура мотиву: Психологічний журнал, Т.16, № 2. 1995. 27-41с.

19. Музика О.Л. Ціннісна підтримка: Теорія і практика сприяння особистісному зростанню: Практична психологія та соціальна робота. № 7. 2010. 1-6 с.

20. Мухина В.С. К проблеме соціального розвитку ребенка: Психол.журн. Т.1. № 5. 1980. 43-53 с.

21. Мухіна В.С. Передмова. В кн.: Проблеми формування ціннісних орієнтацій і соціальної активності особистості. 1984. 3-5 с.

22. Г. Кісарчук. Психологічна допомога сім'ї: Посіб. К.: Вид-во Ін-ту соціології НАН України, 1988.

23. Сутчук В. Вплив сім'ї на формування особистості підлітка: Виступ на батьківських зборах. Психолог. Вип. 18 (522).2013. 19-23 с.

24.Higgins A., Priest S. Resolving conflict between young people. — Education Psychology in Practice. 1990. 60-64 p.

25.Raush H.L., Barry W.A., Hertel R.K., Swain N.A. Communication, conflict and marriage. San Francisco: Jossey Bass, 1974.

26.Schwartz S. H., Bilsky W. Toward a Universal Psychological Structure of Human Values ^Journal of Personality and Social Psychology. 1987. 550-562 p.

27. Кондрацька Л.В. Чинники, що зумовлюють емоційне вигорання підлітків : Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгома-нова. Серія 12 «Психологічні науки»: зб. наук. Праць. Київ: НПУ, №15 (39). 2015.119-124 с.